

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARDA BOG'LANGAN NUTQNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI VA USULLARI

Ilmiy raxbar: D.M.Isoqjonova
Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti
Surdopedagogika va maxsus pedagogikaning
klinik asoslari kafedrası o'qituvchisi.

Shamiyeva Sevinch Ne'mat qizi
Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti
Surdopedagogika yo'nalishi talabasi
Sevinchshamiyeva882@gmail.com

Annotatsiya:

Mazkur maqolada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning bog'langan nutqi, bog'langan nutqqa oid asosiy ko'nikmalar, bog'langan nutqni rivojlantirishning asosiy vazifalari haqida so'z yuritilgan. Bundan tashqari eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning bog'langan nutqini rivojlantirishda foydalanish mumkin bo'lgan metodikalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: eshitish nuqsoni, dialogik nutq, monologik nutq, bog'langan nutq, metodika, adabiy til normalari.

Bog'langan nutq deganda ma'lum bir mazmundagi fikrni mantiqan bir biriga bog'lab, izchil ravishda, grammatik jihatdan tog'ri va obrazli qilib bayon qilish tushuniladi. Nutqning ikki hil turi mavjud hisoblanadi. Birinchisi dialogik nutq shakli bo'lib, ikki yoki bir necha kishining suhbat, savol javoblari misol qilib olinadi. Ikkinchi turi monologik nutq bir kishining nutqi bo'lib, so'zlovchidan keng, aniq bog'langan nutqni talab etadi. Monolog hikoya tushuntirish, so'zlovchidan fikrini asosiy narsaga qartishni, jonli, obrazli, his hayajon bilan gapirishni talab etadi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning bog'langan nutqini rivojlantirish zamonaviy maxsus ona-tili o'qitish metodikasini eng dolzarb muammolaridan

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

biridir. Bog‘langan nutq mantiq, grammatika, kompozitsiya qonunlari asosida tuzilgan bo‘lib, o‘zida bir butunlikni aks ettiradi, u mavzuga ega ma’lum vazifani bajaradi. Karlar maktabida bog‘langan (monologik) nutqni rivojlantirishni asosiy vazifasi - bolalarni o‘z fikrlarini, his-tuyg‘ularini istaklarini bir nechta gaplarda ifodalab berishga o‘rgatish, shuningdek bolalarni o‘z taasurotlari, kechinmalari, ko‘rgan filmini, bajargan ishlari va hayotlaridagi barcha hodisalar haqida bir muncha kengaytirilgan monologni qurishga, ya’ni matn tuzishga, fikr bildirishga o‘rgatishni ko‘zda tutadi. Bunda monologik nutqni asosiy 3 turi ishlatiladi. Bayon etish tasvirlash, mulohaza. Ommaviy maktablarda ham maxsus maktablarda ham boshlang‘ich sinflarda aralash shakl ustunlik qiladi, unda tasvirlash va bayon etish elementlari, bayon etish va mulohaza elementlari birgalikda uchraydi, chunki kichik o‘quvchilardan faqat tasvirlash yoki mulohazani talab qilib bo‘lmaydi, bayon etish, tasvirlash mulohaza bir-biridan tuzilishi, mazmuni va tili bilan farq qiladi. Bayon etishda o‘zaro bog‘langan izchil voqealar haqida gapiriladi. Lavhaga ega voqealar bayonining izchilligini odatda ularning tabiiy yo‘nalishi bilan aniqlanadi. Asosiy diqqat faktlarga, ishtirok etayotgan shaxslarning harkatlariga ajratiladi, shuning uchun bayon etish matn fe‘l va ot turkumiga oid so‘zlarga, insho boy bo‘ladi. Bolalar uchun eng hayotiy va eng qulay bog‘langan fikrlar janridir. Shuning uchun Thomas Arnold e’tiroficha, voqeani bayon etishdan ishni mustaqil yozma insholardan boshlashini tavsiya etadi.. Tasvirlashda - lavha, ishtirok etayotgan shaxslar, voqealar bo‘linmaydi. Ularda tabiat rasmlari, alohida predmetlar va hodisalar, harkatlar va jarayonlar tasvirlanadi. Tasvirlash ma’lum kompozitsion sxema asosida quriladi: avval odatda predmetga nisbatan umumiy taasurot beriladi, so‘ng uning alohida belgilari nomlanadi, ular bu umumiy taasurotni tasdiqlaydi va nihoyat baho beriladi. Muallifni tasvir ob’ektiga nisbatan munosabati bildiriladi. Tasvirlash uchun iboralarning, sifatlarning mavjudligi, ko‘pligi xosdir. Mulohaza - bu matn, unda biron bir ta’kidni isboti uchun mulohaza ishlatiladi, misollar keltiradi solishtirish va xulosa amalga oshiriladi, yangi mulohazalarga yetaklovchi va oxir tasdiqlovchi yoki inkor etuvchi boshlang‘ich ta’kid tezis nomi bilan keladi. Mulohaza - bog‘langan matnni ancha qiyin murakkab shaklidir . Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida fikr bildirishda mulohaza faqatgina predmetlarni, hodisalarni, qilmishlarni,

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

taqqoslaganda va solishtirganda, sabablarni tushintirganda, xulosa qilganda uchraydi.

Xulosa. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda bog'langan nutqni rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu sababli maxsus maktablarda har bir fan doirasida turli metodikalar qo'llanilib kelinadi. Masalan tayyorlov va birinchi sinf o'quvchilariga o'tiladigan predmetli amaliy talim darslarida bog'langan nutqni rivojlantirish ishlari quyidagicha olib boriladi. Tayyorlov va birinchi sinflarda o'quvchilar PAT darslarida o'zlari yasagan narsalari haqida o'z fikrini bayon qilib aytib bera olishga o'rgatiladi. Eng avvalo, o'qituvchi amaliy mashg'ulotda narsalar yasashda kerak bo'ladigan o'quv qurollari haqida tushuncha berib o'tadi. Bizga rangli qog'ozlar, qaychi, kley, chizg'ich, qalam kabi narsalar kerak. Bu o'quv qurollaridan biz bugun gul yasaymiz. Unda eng avvalo rangli qog'ozga qalam bilan gul rasmini chizib olamiz, qaychi orqali chizgan gulimizni qirqamiz keyin esa qirqib olgan gulimizni oq qog'ozga kley orqali yopishtiramiz deb tushuntirib o'tiladi. Bunda bolada "qalamda chizish", qaychida qirqish " "kley orqali yopishtirish" kabi tushunchalar shakllanadi. Keyin o'qituvchi har bir bola bilan alohida o'zlari yasagan narsalarni qanday yasaganini so'raydi. Shundagina bola o'zi yasagan narsani nima ekanligini va uni qanday yasaganini narsa yasayotganda nimalardan foydalanganini, qaychi bilan nima ish qilganini, kley bilan nima ish qilganini bog'langan nutq orqali tushuntirib bera oladilar. Bog'langan nutqni nafaqat PAT darslarida balki, boshqa fanlarda ham rivojlantirish mumkin. Bundan tashqari o'qish va nutq o'strish darslarida ham asosiy maqsad o'quvchilarning bog'langan nutqini rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Bunda ko'proq hikoya metodidan foydalanishladi. Kichik sinflarda o'quvchilarga turli jarayonlar aks ettirilgan ko'rgarmali materiallar taqdim qilinib, o'quvchidan voqealarni ketma ketlikda hikoya qilib berishi so'raladi. Katta sinflarda esa bu jarayonni kattaroq hikoya yoki insho yaratish tarzida amalga oshirishimiz mumkin. Ona tili darslarida ham bog'langan nutqni rivojlantirishda bir qancha metod va usullardan foydalanish mumkin. Ulardan misol qilib "besh barmoq" metodini olsamiz. Bu metod quyidagi tartibda o'tkaziladi. O'quvchilar qog'ozga kaft rasmini chizishadi va bosh barmoqga bitta ot so'z turkumiga oid so'z yozadi, ko'rsatkich barmoqga ikkita sifatga oid so'z bilan tarif yozishadi, o'rta barmoqga uchta fe'lga

International Educators Conference

Hosted online from Toronto, Canada

Website: econfseries.com

7th April, 2025

oid so'z bilan tarif berishadi, nomsiz barmoqqa to'rtta gapdan iborat umumlashtirilgan matn tuzishadi va oxirgi beshinchi barmoqqa dastlab yozgan ot so'z turkumiga sinonim bo'lgan so'z yozishadi. Bu metod asosan yuqori sinflarda olib boriladi. Bundan tashqari yana bir qancha metodlardan foydalanish mumkin hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamarajabova Z.N. Ona tili o'qitish maxsus metodikasida pedagogik texnologiyalar – T., 2004
2. Леушина А. М. Развитие связной речи у дошкольника // Ученые записки ЛГПИ им. А. И. Герцена. 1941. Т. 35. С. 27-71
3. Thomas Arnold A method of teaching the deaf and dumb speech, lip – reading, and language – London , 2004
4. Коровин К. Г. Методические основы формирования личности слабослышащего школьника в учебном процессе // Дефектология. 2002. С.21-24
5. Бельтюков В. И. Пути исследования механизма речи // Дефектология. 1984. С. 24-30.